

**ТЕРЕННИ
ОБХОЖДЕНИЯ ОТ
ЗАПАДНИТЕ РОДОПИ,
ПИРИН И РИЛА**

Васил Марков

Алексей Гоцев

Ангел Янков

ТЕРЕННИ ОБХОЖДЕНИЯ ОТ ЗАПАДНИТЕ РОДОПИ, ПИРИН И РИЛА

Васил Марков, Алексей Гоцев, Ангел Янков

Теренните обхождания са резултат от реализирането на комплексната научна експедиция „Тракийски светилища от Западните Родопи, Пирин и Рила” между 2001 и 2007 г. Тя е организирана от ЮЗУ „Н. Рилски” – Благоевград, НАИМ при БАН – София и Регионален етнографски музей – Пловдив. В нея, освен авторите на този доклад участвуват още колегата Михаил Ваклинов, докторанти и студенти от Студентския научноизследователски клуб за древни култури при специалност „Културология” в Югозападния университет – Благоевград, както и студенти от НБУ – София. В последния етап в проучванията се включиха и археоастрономите д-р Алексей Стоев – Държавна обсерватория „Юрий Гагарин” – Стара Загора и д-р Пенка Мъглова – Институт за изследване на слънцето и земята при БАН. През повечето време работеха едновременно три изследователски екипа на терен – два археологически и един етноложки. Те постоянно си взаимодействаха. Особено полезно беше сътрудничеството с етноложкия екип, който много често попадеше на изключително ценна информация сред местното население за свети места, свързани с мегалити, почитани и до днес в една или друга форма. На този комплексен подход към паметниците, още в хода на самото им регистриране в голяма степен дължим успехите на целия ни изследователски колегиум.

Поради ограниченото място тук са представени най-значимите резултати от проучванията. Теренните обхождания започнаха през 2001 и 2002 г. в Западните Родопи. Усилията бяха основно съсредоточени в района на селата Ковачевица, Долен, Долно Дряново, Сатовча и Крибул. Определено значимо откритие е скалното светилище при с. Долно Дряново

и откритата скална арка, част от мегалитното тракийско светилище Поп Минчин камък (Марков, Гоцев, Янков 2003: 55-70). Върху издаващ се на юг скалист нос, са изсечени множество групи ями с кръгла форма, чиито диаметър се движи между 15 и 20 см и дълбочина между 10 и 15 см. Скалата е осеяна с фрагментирана керамика, датираща основно от предримската и късноантичната епохи. Скалната арка – мегалит е забележителна с това, че продължава да се използва чак до 2002 г. за традиционни народни обредно-магически действия, посветени на лекуването на женско безплодие и всякакви други заболявания. Преминавайки през нея рано сутрин при изгрев слънце, „лекуваният” изоставя старите си дрехи в арката и остава по нови, т.е. придобива нова същност, „ражда се” за нов живот. Остава монети в дар върху южния камък на арката. Там са поставяни и червените конци, с които предварително е измерван болния. На базата на семантичния анализ на обряда е възможно тълкуване на лечебния ритуал, като артефакт от обряда на обезсмъртяването в Древна Тракия, осъществяван чрез слизане в подземния свят (Марков 2007: 211-216).

Много близко като структура и наследени традиционни обредни практики представлява светилището в м. Скрибина край с. Крибул, Гоцеделчевско. Тук археологическите материали не са така масови като при Поп Минчин камък – няколко кръгли вкопавания в съседство и неголямо количество фрагментирана антична керамика. Последното може да се отдаде на липсата на иманярска инвазия тук и на значителната ерозия поради стръмния склон. Арката е пробита високо в естествената скала, разположена в дъбова горичка, цялата осеяна с изоставени дрехи на болни хора. До нея се достига по дървена стълба, окичена със същите червени конци – мерки на болните като при Поп Минчин камък. В обряда е включен и огъня – чрез опалване на болния в кръг при позицията – „горе”, извършвано след провирането му през скалния отвор. Забележително е

вярването, че женските и психическите болести тук се лекуват не от камъка, а от голямата черна змия – стопан на свящото място, която нарочната жена-лечителка вика по обредно-магически път.

Ако обредните лечебни практики в Скрибина се извършват от българо-мохамеданите, то напълно аналогичен обред, макар и не така добре съхранен, се поддържа и до днес при мегалитното светилище Св. Гергьова скала от българите християни край с. Бачево, Разложко. Всичко това, заедно с недвусмислените археологически материали сочи генеалогията на откритите обреди в предмюсюлманската и предхристиянската епоха и ги свързва с тракийската древност.

Аналогични на тези, образно казано „живи” тракийски светилища е скалното светилище Цареви порти, край с. Ковачевица. Скалната арка и тук е изсечена високо в естествената скала, като отново от юг, като в Скрибина, се наблюдава голяма и хорстово разположена площадка, с множество следи от култови действия – фрагментирана керамика, най-ранната датираща от старожелязната епоха, а най-късната – от втората половина на I хил. пр. Хр. През 2001 г. в иманярските изкопи бяха наблюдавани и следи от опалвания в културния пласт. В най-високата част на хребета, непосредствено над скалната арка се наблюдава могилно струпване, както и разрушения от сграда, южно от могилата. През 2002 г. екипът, воден от Ал. Гоцев регистрира археологически материали – фрагментирана керамика и в пещерата, разположена непосредствено под скалната арка. Така стана ясно, че и тук, по подобие на голяма част от изследваните в региона мегалитни светилища следите от култовите действия са съсредоточени в два основни центъра, съответно в позициите „горе” и „долу”. Погледнато в структурно-семантичен план това са позициите, свързани с небесното пространство и с подземния свят (Марков 2007: 236-248).

В два центъра – горе при скалистия връх с форма на пирамида и долу, при реката са били съсредоточени и култовите действия в забележителното скално светилище Кара кая, намиращо се при изворите на р. Вищерица в Западните Родопи. Керамичният материал се отнася най-общо към втората половина на I хил. пр. Хр. Скалните изсичания при върха са с кръгла и сърцевидна форма Северно до естествената скална пирамида била прилепена архитектурна част, днес в руини и напълно унищожена от иманярската инвазия (Марков 2005: 5-10).

В западното и югозападно подножие на най-високия връх на хребета Дъбраш – Беслет, който може би съдържа в себе част от етнонима на бесите, са съсредоточени четири значими и проучвани от експедицията ни скални светилища, а именно – Кара таш, Али алан, Селанов бук и известното и преди нашите проучвания скално светилище Кози камък. Мегалитното светилище Селанов бук се намира в непосредствена близост до тракийско и късноантично селище в м. Старото водно стопанство, в поречието на р. Вищерица. Сакрализирана е естествена скална „гъба“, която отдолу цялата е надупчена с кръгли, елипсовидни и правоъгълни ниши, така, че наподобява пита от пчелен кошер. На североизток нишата е пробита и преминава в скална арка, над която отгоре се „излива“ широк канал, изтичащ от импозантен скален котел, изсечен отгоре върху „шапката“ на скалната гъба. Култовите площадки в съседство са осеяни с множество вкопавания – жертвеници, с кръгла, елипсовидна или сложно-съставна форма. Имайки предвид символиката на пчелата и пчелния кошер, най-общо този забележителен по своята стойност мегалитен паметник трябва да се свърже с Великата богиня – майка.

Скалното светилище Кози камък е разположено в югозападното подножие на връх Беслет, като е сакрализирана импозантна по своите размери скала. Достъпът до върха ѝ е осигурен от стръмна, тясна и зигзаговидно виеща се и изсечена още в древността пътека. По средата тя

преминава в скална стълба. Забележителни са трите „врати”, които ако се съди по страничните правоъгълни изсичания, са били преграждани, за да бъде ограничаван достъпа на поклонниците във височина. Най-сакралната част на светилището се намира върху най-високата, заравнена площадка, където е изсечен огромен скален котел, преграждан от юг с изкуствена, вероятно дървена стена. От него „изтича” голям улей, който след изпускането на течността я отвеждал по южната стена на сакрализираната скала. Край него от север върху скалната площадка са разположени множество групи кръгли скални вкопавания, предполагагани от археоастрономите като карти на съзвездия (Дерменджиев, Вълев, Калоянов, Шопов 1987/1988:5-8). Керамичният материал датира от предримската и късноантичната епохи. Последно през 2005 г. паметникът беше обект на масирана иманярска инвазия и от цепнатините на скалата беше извадена голямо количество фрагментирана керамика. Остава открит въпросът дали става дума за дар на сакрализираната скала, каквито податки има за скалното светилище Бабяк в Западните Родопи, проучвано с редовни археологически разкопки, или само за свличане на културния пласт в скалните пукнатини (Gotzev 2004: 15-24).

Голямото съсредоточване на значими скални светилища в западното и югозападно подножие на вр. Беслет, към които трябва да прибавим и това от Каялийски скали, като че ли подкрепя първоначалната ни хипотеза, че този топоним може да се свърже с етнонима на бесите, а връхът да се мисли като символ на космическата планина.

В междуречието Места – Вищерица бяха регистрирани от експедицията ни още множество древнотракийски сакрални паметници. Сред тях най-значимо е скалното светилище Митровица, разположено върху импозантен скален връх, непосредствено извисяващ се над източния бряг на р. Места. Светилището е многостъпално, като култовите площадки се развиват във височина. Върху предпоследната площадка днес е

разположено черковището „Св. Димитър” – Митровица, наследило древнотракийския култов паметник и почитано до днес. В ниската си част – в м. Падала сакрализираната територия е имала и архитектурна част, която още 2004 г. заварихме силно пострадала от иманярска инвазия. Около значителна по размерите си естествена и частично дообработена каменна могила, служеща за жертвеник от юг и от изток се развиват неголеми архитектурни комплекси, от които частично се виждаха на повърхността суха зидария, както и строителство с хоросанова спойка, фрагменти от римска строителна керамика. Битовата керамика датира паметника от предримската, римската и късноантичната епохи. Откритите дарове – железен сърп, прешлен от вретено, тежест за стан, както и топонима Митровица ни карат да мислим, че се касае за светилище на Великата богиня, отъждествявана в трако-римската епоха навярно с Деметра. За съжаление този уникален древнотракийски култов паметник, за който може да се предполага на базата на цялостния анализ на източниците, че е практикуван мистериален култ, беше унищожен изцяло от иманярите чрез ползването на верижна техника през 2005 г.

В съседство от юг, върху най-добре изявения конусовиден връх в тази част на Западните Родопи – Острец беше регистриран друг значим култов обект. Конусовидният връх завършва с добре заравнена елипсовидна площадка с приблизителни размери 75 на 40 м., със следи от архитектурни градежи. За съжаление и този паметник е напълно унищожен от иманярската инвазия. Керамичният материал, открит при обхождането на екипа на Ал. Гоцев, датира от предримската и късноантичната епохи (Гоцев, Марков 2005: 66-67).

Непосредствено западно, срещу скалните светилища Митровица и Острец от Западните Родопи, високо, на повече от 2200 м. н.в. в Пирин е разположена кръглата сакрализирана в Древна Тракия територия на циркуса на Поповото езеро. До нея се е стигало вероятно от долината на

Места по поречието на р. Ретиже, извираща от циркуса. По поречието ù бяха регистрирани няколко значими мегалитни светилища. От тях специално внимание заслужава скалното светилище Бабини Видини кошари, разположено на левия/северен бряг на реката. Сакрализирана е монументална скала, разположена край импозантен водопад при водослива на рекичката Париковец и Ретиже. Особено забележително е светилището в м. Калинова затока, разположено също на левия бряг на Ретиже. Регистрирана беше скална площадка, осеяна с плитки кръгли вкопавания, връзан полукръг върху отвесна скала в съседство и значително количество ръчно изработена тракийска керамика. Разположено точно при брода, пресичащ Ретиже при източния вход към сакрализираната територия на Поповия циркус, това светилище може да се тълкува като светилище за достъп до свещената територия от върха на космическата планина. На източния бряг на Поповото езеро беше регистриран импозантен по размерите си мегалитен жертвеник с форма на обърната пресечена пирамида. Два улея извеждали свещената течност оттук върху по-ниска площадка, маркирана с две елипсовидни и едно кръгло вкопаване. Керамиката, открита в съседство, е ръчно изработена и датира най-общо от втората половина на I хил. пр. Хр.

В северната периферия на циркуса, при Долното Полежанско езеро, в самото подножие на Мангър тепе / Полежан беше регистриран импозантен по размерите си каменен трон, ориентиран точно на запад. Край него върху едри каменни блокове се наблюдават кръгли вкопавания-жертвеници. Керамичния материал, открит наоколо, е преотложен и твърде оскъден, състоящ се от ръчно изработена тракийска керамика от I хил. пр. Хр. и няколко фрагмента късноантична керамика. Непосредствено пред каменния трон са разположени огнищата, функционирали чак до средата на XIX век, където били принасяни в жертва овни. По легендарни данни традиционните култови практики били поддържани от поклонници –

християни и мюсюлмани от цялата югоизточна част на Балканския полуостров. Те били поддържани от вярата, че всички, които са били тук, подобно на своите бащи и деди ставали „хаджии” (БНПП 1985: 119-120). Факт, който подсказва особено значим култов център, оставил трайни следи в традиционната памет и култови действия, чието начало, както недвусмислено сочат археологическите материали, а и античните следи в изключително богатия легендарен материал, трябва да се търси в тракийската древност.

Аналогична, но жива и до днес картина на традиционна почит на мегалитно тракийско светилище в Пирин се наблюдава на Ляски връх в Пирин. Надморската височина е около 1500 м. Обект на традиционна почит тук е естествена скална яма – жертвеник, част от древнотракийско мегалитно светилище. Керамичният материал датира от предримската, късноантичната, средновековната и възрожденската епохи. Проучването на паметника беше извършено съвместно от археологическия и етнология екип през 2004 г., ръководени съответно от Васил Марков и Ангел Янков по време на традиционния празник Св. Дух, празнуван тук на 9/22 май. Артефактите от езическия култ в традиционните ритуали включват жертва на черен овен при изгрев слънце над скалната яма-жертвеник, където задължително изтича кръвта на жертвеното животно. В нея се пуска като дар и черното руно на овена, а също монети, обредни хлябове и се правят възлияния с остатъка от обредната храна. Обредното хоро със змиевидна стъпка и форма около ямата жертвеник, както и следите от мъжка и женска инициация тук допълват богатите следи от древния култ (Yankov, Markov 2004: 45-60).

Напоследък изследователските усилия на експедицията са съсредоточени в района на Царев връх в южния дял на Рила, където през 2006 г. беше регистрирано огромно като площ древнотракийско мегалитно светилище, разположено между Марков връх и Марков камък на Добро

поле. Най-забележителна е скалната арка, разположена непосредствено в южното подножие на Царев връх, маркирана с множество скални жертвеници – кръгли, елипсоидни. Сред тях се открояват два със значителни размери с форма на човешка длан. Специално внимание заслужава и каменното яйце – природен код, маркирано с жертвеници, което се намира на пътя на слънчевите лъчи, попадащи рано сутрин в просвета на арката. Керамичният материал датира от предримската и късноантичната епоха. Откритият край един от скалните жертвеници кремъчен връх на стрела беше датиран в късната бронзова епоха (Марков 2007а: 167-170).

През същата 2006 г. на Малък Мечи връх беше регистрирано значимо тракийско мегалитно светилище. Скалните блокове на този връх, разположен също в южния дял на Рила планина, висок 2474 м., са маркирани с множество кръгли вкопавания. Откритите фрагменти ръчно изработена тракийска керамика се отнасят най-общо към I хил. пр. Хр.

БИБЛИОГРАФИЯ

БНП 1983: Българска народна поезия и проза. София, 1983, т.VII, с.119-120.

Гоцев, Марков 2005: Гоцев, Ал., Марков, В. Теренно обхождане с цел издирване на археологически обекти по проект „Тракийски светилища от Западните Родопи и Пирин” – В: АОР за 2004 г. София: АИМ при БАН, 2005, с. 66-67.

Дерменджиев, Вълев, Калоянов, Шопов 1987/1988: Дерменджиев, В., Вълев, В., Калоянов, П., Шопов, Ст. Първична документация и интерпретиране на скалните вдълбавания в м. „Кози камък”, Западни Родопи. – Експедиционен годишник на СУ „Климент Охридски”, т. III-IV, София, 1987/1988, с. 5-8.

Марков, Гоцев, Янков 2003: Марков, В., Гоцев, Ал., Янков, А. Сакрално пространство в Древна Тракия. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2003.

Марков 2005: Марков, В. Една сакрализирана река в Западните Родопи. – В: Сб. Хуманитаристични изследвания за Родопите в началото на XXI век. Смолян, 2007, с. 346-352.

Марков 2007: Марков, В. Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезическите свети места в българската народна култура. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2007.

Марков 2007а: Марков, В. Теренно археологическо проучване в района на Царев връх, Рила планина, землището на с. Бистрица, община Благоевград. – В: АОР за 2006 г. София: НАИМ при БАН, 2007, с. 167-170.

Gotsev 2004: Gotsev, A. Thracian Cult Places in West Rhodopa Mountains During the I Millennium B.C. Some Aspects of Their Surveys. – In: Art and Culture with no Limits. Blagoevgrad: Neofit Rilski, 2004, p. 15-24.

Yankov, Markov 2004: Yankov, A., Markov, V. The Holy Spirit Holiday in the village of Novo Lyasky, Gotze Delchev Region. – In: Art and Culture with no Limits. Blagoevgrad: Neofit Rilski, 2004, p. 45-60.

The Terrain Visit in West Rhodopa Mountains, Pirin Mountain and Rila Mountain

Vasil Markov, Alexey Gotzev, Angel Yankov

Summary

In this Research we present Results of the terrain Visits in the West Rhodopa Mountains, in the Pirin Mountain and make Analysis of the Rite in the Thracian Sanctuaries. We present too the new Results from the Rila Mountain.